

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО**

СТЕФАНЧУК Микола Олексійович

УДК 347.12

**МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ
СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

**Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
КУЧЕРЕНКО Ірина Миколаївна,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ЖИЛІНKOBA Ірина Володимирівна,
Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права № 1

кандидат юридичних наук, доцент
ШИМОН Світлана Іванівна,
Київський національний економічний університет ім. Вадима
Гетьмана, завідувач кафедри цивільного та трудового права

Провідна установа –

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
кафедра цивільного права, Міністерство освіти і науки України,
м. Київ

Захист відбудеться “22” лютого 2006 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.236.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий “20” січня 2006 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

Костенко О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Після проголошення незалежності Україна стала на шлях побудови демократичної, соціальної, правової держави, основним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Це призвело до необхідності реформування існуючої правової системи, оскільки майже вся нормативна база не могла бути пристосована до реалій існуючого життя, до ринкових перетворень, до належного забезпечення захисту прав людини.

Однією з найбільш важливих форм правового опосередкування соціальних інтересів та форм їх охорони, якими наділена особа, є суб'єктивні цивільні права. Саме їх здійснення дає особі можливість задовольняти власні інтереси та набувати для себе різноманітні блага. Але слід враховувати і те, що особа завжди перебуває у певній соціальній групі, і, здійснюючи свої суб'єктивні права та інтереси, вона може зіткнутися з інтересами іншої особи, яка також здійснює своє суб'єктивне право. Саме для уникнення порушення прав інших осіб необхідне існування меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Над проблемою меж здійснення суб'єктивних цивільних прав почали замислюватись ще давньоримські юристи (Цельс і Гай), ця проблема була предметом дослідження провідних дореволюційних вчених Європи: Б. Віндшейда, Ж. Ш. Ф. Демолomba, Г. Дербурга, Л. Еннекцера, Р. ф. Іерінга, П. Лафарга, Д. І. Мейера, Й. О. Покровського, Г. Ф. Пухти, Ф. К. ф. Савіні, Г. Ф. Шершеневича; сучасних науковців: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, М. Й. Бару, Д. В. Бобрової, А. В. Венедиктова, В. П. Грибанова, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Б. С. Ебзеева, В. І. Ємельянова, С. Г. Зайцевої, І. В. Жилінкової, В. П. Камишанського, Л. О. Красавчикової, В. М. Коссака, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, А. А. Маліновського, В. В. Меркулова, В. М. Пашина, І. М. Панкевича, І. С. Перетерського, О. О. Поротікової, П. М. Рабіновича, О. В. Розгон, М. В. Самолової, О. В. Сауїної, П. Н. Сергєйко, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Суховерхого, Ю. К. Толстого, Є. О. Суханова, В. С. Устінова, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Т. С. Яценко та інших.

Але на сьогодні так і залишаються дискусійними питання щодо визначення поняття суб'єктивного цивільного права та його структури і змісту, співвідношення суб'єктивного цивільного права із правоздатністю, правомочностями, умов та принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав, строків і способів їх здійснення, можливість встановлення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав

за домовленістю суб'єктів правовідносин тощо.

Актуальність теми наукового дослідження також полягає і в неоднозначності застосування чинного законодавства щодо чіткого визначення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав, адже нормативно-правове регулювання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав хоча і закріплено у статті 13 ЦК України, але виникають спірні питання щодо можливості застосування цієї норми на практиці.

Враховуючи вищезазначене, можна вважати, що обрана тема даного дослідження є актуальною як з точки зору цивільного права, так і з точки вироблення рекомендацій до вдосконалення цивільного законодавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження виконана згідно з планом науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України “Приватно-правові засади нового цивільного законодавства України” (реєстраційний № РК 0102 У 007078).

Мета і задачі дослідження полягає у розробці цивілістичної концепції меж здійснення суб'єктивних цивільних прав в аспекті інституту зловживання суб'єктивними цивільними правами.

Для досягнення визначеної мети у дисертаційному дослідженні були поставлені такі задачі: дослідити поняття суб'єктивного права, його структури і здійснення, визначити поняття “меж” та “обмежень” здійснення суб'єктивних цивільних прав та розмежувати їх; проаналізувати умови та принципи здійснення цивільних прав і виділити їх системну класифікацію; визначити юридичну природу поняття “зловживання правом”, його ознаки та форми у цивільному праві; розробити конкретні пропозиції та рекомендації з питань вдосконалення правового регулювання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції і теорії, нормативно-правові акти України та практика їх застосування, зарубіжне законодавство щодо меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ діалектичний метод, формально-логічний, історичний, нормативно-порівняльний, системно-структурний та інші.

Діалектичний метод дозволив розглянути проблеми меж

здійснення суб'єктивних цивільних прав в їх розвитку та взаємозв'язку. Застосування історичного методу дозволило продемонструвати розвиток теоретичної думки, законодавства та обґрунтувати необхідність подальшого наукового дослідження даної теми. Формально-логічний метод сприяв виявленню суперечностей у понятійному апараті, який застосовується у теорії цивільного права та нормах права. Метод аналізу і синтезу використовувався при дослідженні правової природи меж здійснення суб'єктивних прав; абстрагування та узагальнення — у процесі розробки дефініцій правових категорій та понять; формально-юридичний — при формулюванні нових правових норм і удосконаленні уже існуючих. Був застосований нормативно-порівняльний метод при дослідженні як норм національного так і зарубіжного права. За допомогою системно-структурного аналізу було досліджено класифікацію меж здійснення суб'єктивних прав.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що це є першим в Україні комплексним науковим дослідженням меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

В результаті проведеного дисертаційного дослідження вперше сформульовано і обґрунтовано або додатково аргументовано чи уточнено низку наукових положень, що виносяться на захист:

1. Аргументовано висновок про неможливість ототожнення таких понять як “межі” та “обмеження” здійснення суб'єктивних цивільних прав, оскільки “межі здійснення суб'єктивних цивільних прав” це передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав, а “обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав” є поведінкою як іншої особи, так і дії відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які направлені на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою.

2. Додатково аргументовано висновок про те, що суб'єктивне цивільне право можна визначити як надану особі нормами права міру можливої поведінки, з метою задоволення її законного інтересу, що включає в себе правомочності по вчиненню певної поведінки самою уповноваженою особою, вимозі визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого суб'єктивного цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

3. Вперше сформульовано та науково обґрунтовано власну систему принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав, відповідно до якої будь-яке суб'єктивне цивільне право повинно здійснюватись на

засадах законності, автономії волі, розумності та добросовісності.

4. Вперше доведено, що “обмеження” виникають тільки внаслідок волевиявлення інших осіб або відповідних органів, що наділені владними повноваженнями.

5. Зроблено висновок про неможливість самообмеження у здійсненні суб’єктивних цивільних прав у цивільних правовідносинах, оскільки особа може лише визначити межі здійснення суб’єктивних цивільних прав на підставі правочину.

6. Запропоновано власну класифікацію меж здійснення суб’єктивних цивільних прав, відповідно до якої вони поділяються: 1) за формою вираження на: ті, що визначені актами цивільного законодавства, і ті, які визначені правочином; 2) за колом осіб на: загальні, спеціальні та індивідуальні; 3) за часом на: безстрокові та тимчасові; 4) за обсягом суб’єктивних цивільних прав щодо яких встановлюються межі на: універсальні, групові і одиничні; 5) за ступенем визначеності на: абсолютно та відносно визначені; 6) за юридичною значимістю волі особи на: імперативні та диспозитивні.

7. Додатково обґрунтовано виділення таких ознак “зловживання правом” у цивільному праві як: закріплення в законі суб’єктивного цивільного права; реальна можливість здійснення суб’єктивного цивільного права; здійснення суб’єктивного цивільного права власним волевиявленням; завдання шкоди поведінкою по здійсненню суб’єктивного цивільного права.

8. Визначено поняття “зловживання правом” як передбаченої нормами права поведінки управомоченої особи по здійсненню свого суб’єктивного цивільного права, якою може бути завдано шкоди іншим особам.

9. Дістала подальший розвиток пропозиція визнати зловживання суб’єктивними цивільними правами правопорушенням, оскільки ч. 3 ст. 13 ЦК України прямо забороняє таку поведінку.

10. Вперше запропоновано виключити із ст. 13 ЦК України окремі види цивільних правопорушень (дії, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція), оскільки зазначені види правопорушень не можна вважати самостійними формами зловживання правом.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Отримані автором теоретичні положення можуть бути використані для подальшого розвитку вітчизняної науки цивільного права, дослідження

юридичної природи меж здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вони можуть бути методологічною основою та теоретичним підґрунтям для подальших наукових досліджень цієї тематики.

Теоретичні концепції автора можуть бути використані в науковій та навчально-педагогічній діяльності, в учбовому процесі при викладанні курсу “Цивільне право” і при підготовці відповідного розділу підручників, навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. У співавторстві з Р. О. Стефанчуком опублікована стаття “Право на ім'я фізичних осіб: поняття, юридична природа та межі реалізації”, в якій особистим внеском автора є дослідження меж реалізації окремих правомочностей, що входять до змісту суб'єктивного права на ім'я. В опублікованій з С. Д. Русу статті “Проблеми визначення поняття добросовісності та розумності у цивільному праві” особистий внесок автора полягає у визначенні критеріїв “добросовісності” та “розумності”, а також запропонованими змінами до чинного законодавства.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції по вдосконаленню законодавства України були оприлюднені на 4 науково-практичних конференціях: Перші всеукраїнські осінні юридичні читання студентів та аспірантів (10-11 листопада 2002 року, Хмельницький інститут регіонального управління та права, Хмельницький); Міжвузівська друга курсантська (студентська) наукова конференція “Проблеми сучасної цивілістики” (11 квітня 2003 року, Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, Донецьк); Другі всеукраїнські осінні юридичні читання (14-15 листопада 2003 року, Хмельницький інститут регіонального управління та права, Хмельницький); II Міжвузівська науково-практична конференція “Актуальні питання реформування правової системи України” (27-28 травня 2005 року, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луцьк).

Публікації. За темою дисертації та відповідно до її змісту всього опубліковано: 8 статей в журналах та збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань, затвердженому ВАК України, глави у двох навчальних посібниках, а також тези 4 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, одного додатку. Загальний обсяг дисертації складає 202 сторінки, в тому числі 21 сторінка списку використаних джерел, який охоплює 252 найменування, а також 1 додаток на 1 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження дисертації, розкривається стан наукової розробки щодо меж здійснення суб'єктивних цивільних прав, дається характеристика об'єкта, предмета та методологічної основи дослідження, визначається мета і задачі дослідження, формулюється наукова новизна та викладаються основні положення, які виносяться на захист, висвітлюється практичне значення й апробація результатів дослідження, вказуються публікації та апробації за темою дисертації.

В розділі першому “Суб'єктивне цивільне право та його здійснення” досліджуються проблеми теорії суб'єктивного цивільного права, здійснення суб'єктивного цивільного права та його межі.

В підрозділі 1.1. “Суб'єктивне цивільне право як правова категорія” автор, з огляду на системність та взаємопов'язаність правових явищ, для найбільш повного дослідження суб'єктивного цивільного права, розглядав його в контексті із суміжними правовими категоріями (правоздатність, правомочності), виявив співвідношення між ними, встановив спільні та відмінні ознаки.

Аналіз існуючих точок зору щодо поняття “суб'єктивне цивільне право” дозволив автору аргументовано приєднатись до позиції таких вчених як С. С. Алексеев, С. М. Братусь, Ю. К. Толстой), що категорія “міра” може бути застосована при визначенні суб'єктивного цивільного права, адже з одного боку, вона характеризує суб'єктивне право як складне структурне утворення, що складається з ряду елементів, а з іншого — використовується і для якісної характеристики суб'єктивного права, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки.

Розглядується питання щодо структури та змісту суб'єктивного цивільного права. Автор поділяє думку О. С. Іюффе, С. С. Алексеева, Є. О. Суханова, що попри свою зовнішню єдність суб'єктивне цивільне право внутрішньо має власну структуру та складається із сукупності юридичних можливостей (правомочностей), наданих суб'єкту правовою нормою. При цьому суб'єктивне право в цілому розуміється не просто як правове утворення з визначеною кількістю складових частин, тобто не як просту суму правомочностей, а як єдність рівнозначних можливостей. Якщо ж виходити із того, що структурою є сукупність внутрішніх зв'язків, побудова, внутрішній устрій суб'єктивного цивільного права, а

змістом — елементи і процеси, що притаманні йому, то структурою суб'єктивного цивільного права слід вважати ту кількість правомочностей, які його складають, а змістом — самі правомочності.

Автором додатково обґрунтовується необхідність включення права на захист до структури суб'єктивного права. Саме тому, аналізуючи складові суб'єктивного права — правомочності, потрібно відмітити, що суб'єктивні цивільні права складаються з трьох правомочностей: можливість обирати власну поведінку, можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи і правомочність захисту свого суб'єктивного цивільного права, в тому числі і за допомогою засобів державного примусу, оскільки в зміст суб'єктивного права входить не та поведінка, яка фактично вчиняється, а та, яка може бути вчиненою.

Додатково обґрунтовано, що суб'єктивне цивільне право можна визначити як надану особі нормами права міру можливої поведінки з метою задоволення її законного інтересу, що включає в себе правомочності по вчиненню певної поведінки самою управомоченою особою, вимагати визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Надзвичайно важливим при дослідженні питання суб'єктивного цивільного права є визначення його особливостей у динаміці розвитку від моменту виникнення до його здійснення. Підтримуючи точку зору Ц. А. Ямпольської, про те що суб'єктивне цивільне право розвивається поетапно і проходить кілька стадій, тобто кілька періодів (етапів) у розвитку і на кожній з них має свої якісні особливості і відмінності, додатково обґрунтовується, що суб'єктивне цивільне право з моменту виникнення до моменту здійснення проходить три стадії: стадію цивільної правоздатності (потенційний стан суб'єктивного цивільного права); стадію набуття суб'єктивних цивільних прав і стадію здійснення суб'єктивного цивільного права у конкретних правовідносинах.

Аналізуються наукові та законодавчі підходи до питання співвідношення суб'єктивного цивільного права та цивільної правоздатності. Автор поділяє позицію Ю. К. Толстого, О. О. Красавчикова, К. А. Флейшиц, В. А. Кучинського, Н. Г. Александрова, О. С. Іоффе, Д. М. Чечота та ін., які роблять висновок про неможливість отождошення суб'єктивного цивільного права та правоздатності, оскільки остання є передумовою виникнення першого; не можна вважати суб'єктивне цивільне право також і елементом правоздатності тому, що інакше поняття правоздатності та

правового статусу ототожнюватимуться, а це неприпустимо; правоздатність у суб'єкта є завжди, незалежно від наявності у нього суб'єктивного права, адже особа, яка стала суб'єктом цивільних правовідносин одразу ж набуває здатності бути носієм суб'єктивних цивільних прав, тому правоздатність варто розглядати як абстрактну можливість бути носієм права, яка має свій зміст, межі. Правоздатність вичерпується мірою дозволеної поведінки, в той час як суб'єктивне право включає в себе не лише міру дозволеної поведінки, а й право вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Визначено, що правоздатність, на відміну від суб'єктивного права, складається лише із однієї правомочності — на власну поведінку. Отже, підтримуючи позицію В. А. Белова та Ю. К. Толстого, автор робить висновок, що поняття цивільної правоздатності та суб'єктивного цивільного права є взаємопов'язаними однак не тотожними правовими категоріями, які відповідно співвідносяться між собою як можливе і реальне, абстрактне і дійсне.

Стадія набуття суб'єктивних цивільних прав розглядається через аналіз конкретних видів правовідносин, у яких відбувається виникнення відповідного суб'єктивного цивільного права. В зв'язку із тим, що одні цивільні права можуть виникати лише за нормальних умов розвитку цивільних правовідносин, а інші — лише при порушенні суб'єктивних прав, сконцентовано увагу на аналізі особливостей виникнення суб'єктивних цивільних прав залежно від виду цивільних правовідносин.

В підрозділі 1.2. “Здійснення суб'єктивного цивільного права” розкривається поняття здійснення суб'єктивних цивільних прав як самого процесу реалізації правомочною особою всіх можливостей, що входять до змісту конкретного суб'єктивного права з метою досягнення певного результату. Цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не просто в його наявності, а в можливості здійснення цього суб'єктивного права. Це означає, що будь-яке суб'єктивне цивільне право втрачає свою цінність та призначення у випадку, коли особа, яка наділена ним немає можливості його здійснення, тобто не може реально втілити ті можливості, які надаються особі. З цього випливає, що основним завданням цивільного законодавства є створення ефективного механізму, який би забезпечив безперешкодний процес здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Звертається увага на можливість здійснення певних суб'єктивних прав лише протягом визначеного строку. Це стосується так званих переважних прав. Так, наприклад, переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності, припиняється зі сплином одного

місяця щодо відчуження нерухомого майна та протягом десяти днів щодо відчуження рухомого від дня отримання ними повідомлення (ст. 362 ЦК України), право для прийняття спадщини протягом 6 місяців з моменту її відкриття (ч. 1 ст. 1270 ЦК України) тощо. На думку автора, законодавець, надаючи переважні права на здійснення певних суб'єктивних цивільних прав повинен встановлювати преклюзивні строки їх здійснення, а також способи їх здійснення та способи відмови від них (наприклад у формі заяви про відмову від свого права).

Здійснення суб'єктивних цивільних прав можливе та повинно відбуватись за таких основних умов: особа повинна бути наділена необхідною правоздатністю щодо своїх цивільних прав; суб'єкт правовідносин має бути наділений необхідним обсягом дієздатності; поведінка щодо здійснення своїх цивільних прав повинна відповідати принципам здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Система загальних принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав повинна включати в себе: принцип законності здійснення суб'єктивних цивільних прав, автономії волі, принцип розумності і добросовісності. Здійснення суб'єктивних цивільних прав повинно відбуватись у суворій відповідності до вищевказаних принципів. Їх сукупність є обов'язковою для застосування при здійсненні усіх без винятку суб'єктивних цивільних прав. При цьому даний перелік є не лише необхідним, але й достатнім. Такі принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав, як принцип солідарності інтересів і ділового співробітництва, принцип здійснення суб'єктивного цивільного права у відповідності до його призначення, принцип реальності здійснення суб'єктивних цивільних прав, принцип економічності та інші можуть розглядатись як факультативні, тобто такі, що характерні процесу здійснення не усіх, а лише окремих суб'єктивних цивільних прав. Так, зокрема, принцип економічності характерний лише для майнових прав і виключається при здійсненні особистих немайнових прав.

Розглядаючи поняття розумності та добросовісності як принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав, дисертант досліджує питання визначення “розумної” плати, “розумного” строку та “розумної” поведінки особи чи органу юридичної особи, який діє відповідно до її установчих документів. Виходячи із аналізу норм, закріплених у ЦК України, зроблено висновок, що поняття “добросовісність” ототожнюється із поняттям “безвинність” і навпаки, “недобросовісність” із “виною”. Такий висновок випливає із того, що за діяння, якими заподіяно шкоду внаслідок недобросовісної поведінки, може наступати

відповідальність (наприклад, ч. 3 ст. 39 ЦК України), а оскільки обов'язковим елементом настання відповідальності є вина, то автор вважає, що такі діяння є винними.

Критикується можливість отримувати у власність окремі види майна у зв'язку із терміном володіння добросовісним володільцем у відповідності із ст. 344 ЦК України (особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність). Дисертант не поділяє думку законодавця щодо можливості переходу права власності на майно в зв'язку із так званим “добросовісним” володінням та користуванням, оскільки вважає, що особа, яка володіє і користується таким майном в силу об'єктивних та суб'єктивних обставин, не може визнаватись такою, що діє добросовісно, якщо нею не вичерпано можливостей для повернення такого майна власнику. Автор вважає, що у тому випадку, коли власник не заперечує про перехід його власності до іншої особи, ним можуть бути застосовані інші правові конструкції, наприклад, укладення договору дарування. Що ж стосується нерухомого майна, то в даному випадку добросовісного володільця взагалі не може існувати, оскільки право власності на дане майно підлягає реєстрації, а тому власник є завжди відомим. Навіть якщо нерухоме майно було визнане безхазяйним (ст. 355 ЦК України), то і в цьому випадку право власності на безхазяйне нерухоме майно, відповідно до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст. 1) може набуватись тільки суб'єктами комунальної власності. Отже, володіння та користування таким майном іншими особами слід вважати незаконним, а тому і недобросовісним.

В зв'язку з вищесказаним пропонується виключити із ч. 1 ст. 344 ЦК України слова “нерухомим майном протягом десяти років або” та викласти її у наступній редакції: “Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність) за умови, якщо нею було вжито всіх необхідних заходів по виявленню законного власника, які не принесли результату, якщо інше не встановлено цим Кодексом”.

В підрозділі 1.3. “Поняття меж здійснення суб'єктивних цивільних прав” досліджуються поняття “межі” та “обмеження” здійснення суб'єктивних прав, система загальних та спеціальних меж здійснення суб'єктивних прав, пропонується їх класифікація.

Проведено диференціацію між поняттями “межі” та “обмеження”

здійснення суб'єктивних цивільних прав, відповідно до якої в поняття “межі права” ми вкладаємо всі ті можливості, які особа здатна для себе набути в зв'язку із юридичним закріпленням її прав, “межами здійснення права” слід вважати передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав, а до “обмеження здійснення суб'єктивних цивільних прав” слід віднести поведінку як іншої особи, так і дії відповідних органів, що наділені владними повноваженнями, які направлені на унеможливлення здійснення особами своїх суб'єктивних прав повною мірою і у такому значенні застосовувати їх у законодавстві. Неоднозначність застосування зазначених термінів є створенням об'єктивного підґрунтя помилкового правозастосування, тому вона повинна бути усунена шляхом внесення змін до відповідних нормативних актів.

Виходячи із буквального тлумачення ст. 22 Конституції України, в якій зазначено, що при прийнятті нових законів чи внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод, ми бачимо, що законодавець може лише розширювати існуючі права і ні в якому разі не звужувати їх. Автором наголошується, що ст. 22 Конституції має істотний недолік, приховану небезпеку, яка може відкритись у будь-який час. Адже будь-який закон встановлює нові, конкретно визначені межі здійснення суб'єктивних цивільних прав і іноді вони є вужчими, аніж попередні. Недопустимість звуження меж здійснення суб'єктивних цивільних прав може призвести до припинення еволюції цивільного законодавства. Тому, на думку автора, слід переглянути підхід до розуміння ст. 22 Конституції України та розуміти недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод лише по відношенню до прав і свобод людини і громадянина, що закріплені Конституцією.

Проведення дослідження впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників на зміст та обсяг прав дало можливість зробити висновок про те, що “межі здійснення права” є об'єктивними та відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта. Суб'єктивні чинники залежать від заснованої на законі волі суб'єктів чи судових органів. Суб'єктивні умови визначають “обмеження права” та “обмеження в здійсненні права”. “Обмеження” виражають негативний аспект, а саме — звужують чи виключають окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права.

Аналізуючи положення ст. 13 ЦК України автором висловлено

пропозицію відмовитись від виокремлення деяких видів цивільних правопорушень (дії, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція), оскільки дані правовідносини досить детально врегульовуються іншими нормативно-правовими актами. Наголошено на недоцільності визнання моральних засад суспільства межами здійснення суб'єктивних цивільних прав на законодавчому рівні, оскільки моральні засади суспільства ніде об'єктивно не закріплені і є достатньо нестійкими, щодо них відсутня єдина точка зору суспільства на окремі проблеми, кожна суспільна група має свої моральні засади, тому не зрозуміло, який саме критерій слід брати за мірило.

Дослідження доктринальних позицій різних авторів дало змогу виокремити найбільш важливі із критеріїв класифікації меж здійснення суб'єктивних прав та запропонувати власний підхід щодо вирішення даного питання. Відповідно до нього межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, поділяються: 1) за формою вираження на: ті, що визначені актами цивільного законодавства, і ті, які визначені правочиною; 2) за колом осіб на: загальні, спеціальні та індивідуальні; 3) за часом на: безстрокові та тимчасові; 4) за обсягом суб'єктивних цивільних прав щодо яких встановлюються межі на: універсальні, групові і одиничні; 5) за ступенем визначеності на: абсолютно та відносно визначені; 6) за юридичною значимістю волі особи на: імперативні та диспозитивні.

У розділі 2 “Поняття, ознаки та форми зловживання суб'єктивним цивільним правом” аналізується проблема зловживання суб'єктивними цивільними правами, пропонується власне визначення даного поняття виділяються його ознаки та форми.

У підрозділі 2.1. “Поняття та ознаки зловживання правом” проводиться детальний аналіз зародження та розвитку інституту “зловживання правом”. Вказується на проблему правового встановлення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав в цілому і “зловживання правом” зокрема. Аналізуються підходи, у відповідності до яких зловживання правом визнавалось як правомірною так і неправомірною поведінкою, досліджується історичний розвиток форм зловживання правом. Критичному аналізу піддається як саме поняття “зловживання правом”, так і його зміст. Досліджуються точки зору вітчизняних та зарубіжних вчених щодо доцільності існування поняття “зловживання правом” та його характерних ознак.

Виходячи із існуючих поглядів на проблему зловживання правом було розроблено власне визначення цього поняття: “Зловживання суб’єктивним цивільним правом — це передбачена нормами права поведінка управомоченої особи по здійсненню свого суб’єктивного цивільного права, якою може бути завдано шкоди іншим особам”.

Визначено, що зловживання правом має місце при наявності наступних ознак: закріплення в законі суб’єктивного цивільного права (наявність уповноважуючої норми); реальної можливості здійснення суб’єктивного цивільного права; реального здійснення свого суб’єктивного цивільного права, відповідно до якого особа власним волевиявленням здійснює його (фактичним чи юридичним способом); управомочена особа своєю поведінкою по здійсненню суб’єктивного цивільного права завдає шкоду; управомочена особа діє винно.

У підрозділі 2.2. “*Форми зловживання правом*” досліджується дві форми зловживання правом — “поведінка з наміром завдати шкоди” (шикана) та “без наміру такого завдання”, при цьому, шикана характеризується умисною формою вини щодо заподіяння шкоди іншій особі, а зловживання “без наміру” — виною у формі необережності.

Автором визначається можливість існування лише двох форм зловживання правом. Критикується позиція окремих науковців, які вважають, що окрім вищезазначених можуть існувати ще й такі форми зловживання правом як “зловживання домінуючим становищем на ринку і обмеження конкуренції”, “недобросовісна конкуренція та реклама” та “інші форми”. На думку дисертанта такий поділ не може мати місця, оскільки по-перше, відсутній єдиний критерій їх класифікації, а по-друге, і “зловживання домінуючим становищем на ринку” і “обмеження конкуренції”, і “недобросовісна конкуренція та реклама” Законами України “Про захист від недобросовісної конкуренції”, “Про захист економічної конкуренції”, “Про антимонопольний комітет”, та іншими актами законодавства визнаються правопорушеннями і саме цими законами детально та чітко встановлені види відповідальності. Таким чином дана протиправна поведінка є такою, що вчиняється за межами свого суб’єктивного цивільного права, а тому не може вважатись його здійсненням і, в свою чергу, не можуть вважатись формами “зловживання правом”.

Вказується на те, що зловживання можливе як у формі активної, так і пасивної поведінки. Такий висновок можна зробити із того, що зловживання завжди є здійсненням свого суб’єктивного права, а воно, в свою чергу, може відбуватись як шляхом дій, так і шляхом утримання від їх вчинення.

Обґрунтовується можливість настання негативних наслідків для особи, що зловживає своїм суб'єктивним правом і в тому випадку, коли шкода ще не завдана, але доведено її очевидність і невідворотність у майбутньому та умисел на заподіяння такої шкоди. Коли ж заподіяння шкоди іншій особі вже відбулось, вона може заявляти про шikanу і вимагати притягнення управомоченої особи до відповідальності.

Дослідивши дві форми зловживання правом варто зазначити, що зловживання суб'єктивним цивільним правом варто вважати правопорушенням. Підставою для визнання правопорушенням зловживання суб'єктивним цивільним правом є порушення не конкретних норм цивільного законодавства, а загальних принципів (засад) цивільного права.

На сьогодні існує нагальна потреба у перегляді концептуальних положень щодо формулювання нормативно визначеного підходу до категорії зловживання правом в частині визначенні його форм. Тому ми пропонуємо викласти ч. 3. ст. 13 ЦК України в такій редакції: “При здійсненні суб'єктивних прав слід не допускати поведінку особи, що спрямована на завдання шкоди іншій особі. Умисно завдана шкода, при здійсненні суб'єктивних цивільних прав, підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Шкода, завдана зловживанням правом в інших формах може бути відшкодована за рішенням суду”.

У **Висновках** автор сформулював основні положення проведеного дослідження (поняття суб'єктивного права та його структури, співвідношення суб'єктивного права з правоздатністю та іншими правовими категоріями, умови і принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав, поняття “меж”, “обмежень” та їх співвідношення, класифікація “меж”, поняття, ознаки, форми та наслідки зловживання правом), визначив суб'єктивне цивільне право як надану особі нормами права міру можливої поведінки з метою задоволення її законного інтересу, що включає в себе правомочності по вчиненню певної поведінки самою управомоченою особою, вимагати визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування; вказав на те, що поняття цивільної правоздатності та суб'єктивного цивільного права є взаємопов'язаними однак не тотожними правовими категоріями і відповідно співвідносяться між собою як можливе і реальне, абстрактне і дійсне; здійснення суб'єктивних цивільних прав можливе та повинно відбуватись за таких основних умов: особа повинна бути наділена необхідною правоздатністю щодо своїх цивільних прав; суб'єкт правовідносин має бути наділений необхідним обсягом дієздатності;

поведінка щодо здійснення своїх цивільних прав повинна відповідати принципам здійснення суб'єктивних цивільних прав; система загальних принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав повинна включати в себе: принцип законності здійснення суб'єктивних цивільних прав, автономії волі, принцип розумності і добросовісності; зловживання суб'єктивним цивільним правом — це передбачена нормами права поведінка управомоченої особи по здійсненню свого суб'єктивного цивільного права, якою може бути завдано шкоди іншим особам та інші висновки.

Зроблено конкретні пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства. Пропонується викласти ч. 3. ст. 13 ЦК України в такій редакції: “При здійсненні суб'єктивних прав слід не допускати поведінку особи, що спрямована на завдання шкоди іншій особі. Умисно завдана шкода, при здійсненні суб'єктивних цивільних прав, підлягає відшкодуванню у повному обсязі. Шкода, завдана зловживанням правом в інших формах може бути відшкодована за рішенням суду”. Враховуючи неможливість набуття права власності на нерухоме майно за набувальною давністю, пропонується виключити із ч. 1 ст. 344 ЦК України слова “нерухомим майном протягом десяти років або” та викласти її у наступній редакції: “Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти рухомим майном протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність) за умови, якщо нею було вжито усіх необхідних заходів по виявленню законного власника, які не принесли результату, якщо інше не встановлено цим Кодексом” та інші пропозиції.

Список опублікованих праць за темою дослідження:

1. *Стефанчук М. О.* Деякі питання щодо юридичної природи поняття “зловживання правом” у цивільному праві // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* Випуск 16. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 218-223.
2. *Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О.* Право на ім'я фізичних осіб: поняття, юридична природа та межі реалізації // *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* Випуск 17. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — С. 204-210.
3. *Стефанчук М. О.* Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи // *Вісник*

- Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 2. — С. 88-90.
4. *Русу С. Д., Стефанчук М. О.* Проблеми визначення поняття добросовісності та розумності у цивільному праві // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2003. — № 2 (6). — С. 53-57.
 5. *Стефанчук М. О.* Зародження та розвиток інституту зловживання суб'єктивними правами у римському праві // Актуальні проблеми держави і права. Випуск 23. — Одеса: Юридична література, 2004. — С. 307-312.
 6. *Стефанчук М. О.* Окремі питання співвідношення суб'єктивного цивільного права та цивільної дієздатності // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2005. — № 1. — С. 197-201.
 7. *Стефанчук М. О.* Проблеми юридичної техніки ст. 13 Цивільного кодексу України // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2005. — № 1-2 (13-14). — С. 140-145.
 8. *Стефанчук М.* Зловживання правом як новела цивільного законодавства // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 34-37.
 9. *Стефанчук М. О.* Розділ III. Глава 10. п. 2 “Здійснення цивільних прав”, п. 3 “Межі здійснення цивільних прав” // Цивільне право України: в 3-х книгах: Книга 1 / За ред. Є. О. Харитоновна, А. І. Дрішлюка. — Одеса: Юридична література. — 2005. — С. 355-357, 357-361.
 10. *Стефанчук М. О.* Глава 3. § 1 “Здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання цивільних обов'язків”, § 4 “Строки та терміни здійснення й захисту цивільних прав і виконання цивільних обов'язків” // Цивільне право України: навчальний посібник / За ред. Р. О. Стефанчука. — К.: Наукова думка; Прецедент. — 2004. — С. 87-94, 106-113.
 11. *Стефанчук М. О.* До питання про “межі” та “обмеження” цивільних суб'єктивних прав // Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Перших Всеукраїнських осінніх юридичних читань студентів та аспірантів. — Хмельницький: Вид-во ХІУП. — 2002. — С. 122-124.
 12. *Стефанчук М. О.* Межі та обмеження здійснення суб'єктивних прав // Проблеми сучасної цивілістики: Матеріали другої міжвузівської курсантської (студентської) наукової конференції. Донецьк, 11 квітня 2003 року. — Донецьк: ДІВС. — 2003. —

- С. 23-28.
13. *Стефанчук М. О.* Межі та обмеження здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи // Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених “Другі осінні юридичні читання”. — Хмельницький: Вид-во ХІУП. — 2003. — С. 147-149.
 14. *Стефанчук М. О.* Окремі питання зловживання правом власності // Актуальні питання реформування правової системи України. Збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської науково-практичної конференції 27-28 травня 2005 року. — Луцьк: Вид-во Волинського державного університету імені Лесі Українки. — 2005. — С. 217-220.

***Стефанчук М. О.* Межі здійснення суб’єктивних цивільних прав. — Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. — Інститут держави і права ім. В. М. Корещього НАН України, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено дослідженню актуальних проблем здійснення суб’єктивних цивільних прав, встановлення їх меж та обмежень, аналізу “зловживання правом” як цивільно-правової категорії. В роботі досліджується правова природа суб’єктивних цивільних прав як правової категорії, проводиться відмежування від інших суміжних категорій, а також визначаються поняття, принципи та межі їх здійснення. Значну увагу в дисертаційному дослідженні приділено питанням визначення сутності зловживання суб’єктивними цивільними правами, його ознакам та формам. Окремо розглядається історичний аспект розвитку даного правового інституту. Водночас в роботі підкреслюється особлива небезпечність шикани як однієї із форм зловживання правом, досліджуються питання захисту від негативного впливу зловживання правом. В роботі викладено низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: межі здійснення суб’єктивних цивільних прав, обмеження прав, розумність, добросовісність, зловживання, шикана.

Стефанчук Н. А. Пределы осуществления субъективных гражданских прав. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 — гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. — Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2006.

Диссертация посвящена исследованию актуальных проблем теоретического и правоприменительного характера, связанных с разработкой и отображением в системе гражданского законодательства и права Украины пределов осуществления субъективных гражданских прав, установления их пределов и ограничений, анализу «злоупотребления правом» как гражданско-правовой категории.

В диссертации исследуется правовая природа субъективных гражданских прав, их пределов, определяется сущность злоупотребления субъективными правами, его признаки и формы, рассматривается исторический аспект развития этого института, обращается внимание на особую опасность шиканы как одной из форм злоупотребления правом, исследуются способы защиты от отрицательного влияния злоупотребления правом, изучаются пути усовершенствования законодательства.

Раскрывается состояние научной разработки пределов осуществления субъективных гражданских прав, дается характеристика объекта, предмета и методологической основы исследования.

Субъективное право исследуется в соотношении с юридической обязанностью, законным интересом, правоспособностью и правовым статусом. Автором аргументировано обосновывается необходимость включения права на защиту в структуру субъективного права. Субъективное гражданское право определяется как предоставленная нормами права мера допустимого поведения с целью удовлетворения своих законных интересов, которая включает в себя правомочия по осуществлению поведения уполномоченного лица, в его возможности требовать поведения от других лиц и возможности защиты своего гражданского права в случае его нарушения, непризнания или оспаривания.

Раскрывается понятие осуществления гражданских прав как процесса реализации уполномоченным лицом всех возможностей, которые включены в содержание конкретного субъективного права для достижения определенного результата.

Доказывается возможность осуществления своих субъективных гражданских прав не только путем активного поведения, но и путем

воздержания от действий или отказа от своих имущественных прав.

Уделяется внимание понятию разумности и добросовестности как принципов осуществления гражданских прав. Анализируется принцип добросовестности. Исходя из анализа норм Гражданского кодекса Украины, обосновывается вывод об отождествлении понятия «добросовестность» с «невиновностью» и, наоборот, «недобросовестность» с «виной».

Анализируется ст. 13 ГК Украины «Пределы осуществления гражданских прав», которая закрепила общие пределы осуществления гражданских прав и предлагаются способы ее усовершенствования.

Критическому анализу поддается само понятие «злоупотребления правом и его содержание. Исследуются точки зрения отечественных и зарубежных ученых на предмет необходимости существования понятия «злоупотребления правом» и его характерных признаков. Доказывается возможность существования злоупотребления правом при осуществлении субъективного гражданского права, если лицо действует в его объективных (законных) пределах и при этом своим виновным поведением причиняет вред.

Исследовано две формы злоупотребления правом — шикана и злоупотребление без умысла причинения вреда. Определено, что для квалификации злоупотребления как шиканы необходимо еще одно обязательное условие — наличие прямого умысла на причинение вреда другому лицу.

Указаны способы предупреждения и противостояния негативным последствиям злоупотребления правом.

Ключевые слова: пределы осуществления субъективных гражданских прав, ограничение прав, разумность, добросовестность, злоупотребление, шикана.

Stefanchuk M. O. The Limits of the Subject Civil Rights Realization. — Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Science in Law by speciality 12.00.03 — Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. — Koretsky State and Law Institute of The National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2006.

The thesis is devoted to the investigation of the actual subject civil rights realization problems, definition of their limits and scopes, and the analysis of the abuse by the rights as a civil-law category. The legal nature of the subject civil rights as legal category is investigated, distinction of other adjacent legal categories is established, concept, principles and limits of subject civil rights

realization are determined in the thesis. The huge attention in dissertational research is given to questions of definition of essence of subject civil rights abusing, its attributes and forms. The historical aspect of this legal institute is separately considered. Danger of chicane as one of right abuse forms is emphasized; ways of protection against negative influence of abusing by the right is investigated in the thesis simultaneously. Some ways directed on improvement of the legislation is stated in the thesis.

Key words: the limits of the subject civil rights realization, rights limitation, advisability, conscientiousness, abuse, chicane.

Підписано до друку 19.12.2005 р. Формат 60x90/16
Умов.друк.арк. 0,9 Облік.- вид.арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 607

Видавництво Хмельницького університету управління та права
Свідоцтво ДК № 2105 від 21.02.2005 р.
29000, м. Хмельницький, вул. Театральна, 8. Тел.: (0382) 70-14-08